वर्षम्-०४ अङ्कः-०४ शोधज्योतिः
जनवरी-दिसम्बर, २०२२ ISSN-2350-0700

श्रीमल्लिनाथचरित्रे लैङ्गिकीसमानतायाः समीक्षात्मकम् अध्ययनम्

डॉ. दवे नेहल नरेन्द्रकुमार[१]

Abstract/सारांशः

नारीसम्बद्धाः अनेके व्यवहाराः मल्लिनाथचरित्रे प्राप्यन्ते। तेषु व्यवहारेषु अमुकत्र नारीभिः सह दुर्व्यवहाराः जाताः, अमुकत्र च नारीभिः पुरुषैः सह दुर्व्यवहाराः आचरिताः। अद्यत्वे अपि वयं पश्यामः यत्, एका महिला एव अपरायाः महिलायाः शत्रुत्वं वहति। वधूः एव श्वश्र्वा सह शत्रुवत् व्यवहारं कृत्वा सर्वदा तां पीडयति। बहुधा तद्विपरीतम् अपि भवति। एका महिला एव अपरायाः महिलायाः बलात्कारे सहयोगं करोति। एतादृश्यः घटनाः सम्प्रति सर्वत्र दृश्यन्ते। कुत्रचित् नारीणाम् अत्यन्तम् आधुनिकं रूपं दृष्टं, यत् अद्यत्वे नारीषु प्राप्यते, कुत्रचित् पारम्परिक-व्यवहारस्य पृष्ठे स्थिता भावना प्रत्यक्षा अभवत्। लैङ्गिकी-असमानता अस्माकं समाजस्य किञ्चन दूषणम् एव। लैङ्गिकीसमानता-स्थापने विघ्नाः अपि। परन्तु तस्य दूषणस्य परिहारः केवलं सर्वकारीय-नीतीनाम्, समाजसेवकानाम्, शिक्षाविदां च दायित्वं नास्ति। यतः समाजस्य प्रत्येकं परिवर्तनं व्यक्तिगत-विचाराणां साकाररूपम् एव भवति। क्रमशः व्यक्तिगतानां विचाराणाम् एव परिणामः अस्ति यत्, अद्य अस्माकं समाजः अनावश्यकीनाम्, कालातीतानां च परम्पराणाम् उन्मूलने सज्जः दरीदृश्यते। एतस्मिन् परिवर्तने समाजाय प्रेरणात्मकानि उदाहरणानि अपि अतीव आवश्यकानि भवन्ति, अतः मल्लिनाथ-चरित्रे उपस्थितानां पात्राणां लैङ्गिकी-समानतायाः दृष्ट्या समीक्षणम् अत्र क्रियते।

Keywords/मुख्यशब्दाः – श्रीमल्लिनाथचरित्र में लैङ्गिक समानता का समीक्षात्मक अध्ययन, श्रीमल्लिनाथचरित्र, श्री मल्लिनाथचरित्र, लैङ्गिकी समानता, लैङ्गिकी असमानता, संस्कृत साहित्य में लैङ्गिकी समनता, Critical Study of Gender Equality in Shri Mallinath Charitra, Shri Mallinath Charitra, Shri Mallinath Charitra, Gender Equality, Gender Inequality, Gender Equality in Sanskrit Literature

Purpose/शोधोद्देश्यम् – एतस्य संशोधनस्य उद्देश्यं लैङ्गिकसमनातयाः विश्लेषणस्य वर्तते।

- लैङ्गीकी-असमानतायाः विषये जनमानसे स्थितायाः भ्रान्त्याः उपशमनं भवेत्।
- संस्कृतसाहित्ये विद्यमानस्य महिलापात्रस्य अद्वितीयविचारधारायाः ज्ञानं भवेत्।

[१] *M.A., M.Phil. Ph.D., Assi. Pro. - Lakulish Yoga University, nehaldca08@gmail.com, 9427164478*

- कोऽपि एकः पक्षः कदाऽपि सर्वदा अनुचितः उत उचितः इति मनोवृत्तिः निवृत्ता भवेत्।
- पुरुषाः अपि कुत्रचित् पीडिताः इति अल्पे परन्तु कुत्रचित् दृष्टिगोचरं स्यात्।
- प्राचीनाः उत्तमाः उत अधमाः इति कुत्सिता भावना दूरं गच्छेत्।
- सर्वकाले मिश्रिताः जनाः भवन्ति, अतः अपराधे केवलम् एकः वर्गः, पक्षः उत समुदायः संल्लग्नः भवति इति भ्रान्तिः दूरीभवेत्।

Type of Research/शोधप्रकारः – एतत् समीक्षात्मकम् अनुसन्धाम् अस्ति, यतः एतस्मात् शोधपत्रात् उत्पन्न-परिणामानाम् उपयोगः वास्तविकतायाः विद्यार्थिषु, जनमानसे च प्रसारणाय कर्तुं शक्यते। एतस्मिन् शोधपत्रे पुरा महिलानाम्, पुरुषाणां च परस्परं कीदृशः व्यवहारः भवति स्म, तस्य व्यवहारस्य "आधुनिक"-परिगण्यमाणेन जनेन सह कः सम्बन्धः अस्ति इति सुचारुतया ज्ञातुं शक्यते।

Preface/प्रस्तावना –

अद्यत्वे महिला तु गौणा अस्ति, वञ्चिका अस्ति इत्यादीनि वाक्यानि न्यूनतया श्रूयन्ते। परन्तु कुत्रचित् तस्य प्रतिध्वनिः अद्याऽपि भारतीयसमाजं परिष्कारं प्रति नोदयति। एतादृश्यां स्थित्यां प्राचीनकालीने परिवारे महिलानां कीदृशी स्थितिः आसीद् इत्यस्य उत्तरं मल्लिनाथचरित्रे क्वचित् प्राप्यते। मल्लिनाथचरित्रे तु नार्याः उपस्थितिः परिवारस्य पूर्णतायाः प्रतीकत्वेन प्रदर्शिता अस्ति। यथा –

सच्चक्रे पृथिवीपालः, श्रीपालश्रेष्ठिनं ततः। वध्वः सर्वाश्च हृष्टाङ्ग्यो, ह्याचारः कुलयोषिताम्॥[२]

नलदमयन्त्योः वर्णनकाले अतीव शोभनः उल्लेखः प्राप्यते। यः तत्कालीने समाजे पत्न्याः महत्त्वं प्रदर्शयति। यथा - **<u>तेऽधुना दवदन्ती च, मित्रं मन्त्री प्रिया सखा॥</u>** अनेन पुरुषस्य जीवने नार्याः महत्त्वं प्रत्यक्षं भवति। सा केवलं पत्नी न अपि तु मित्रं, मन्त्री च अपि भवति स्म। परन्तु तस्मिन् समये श्वसुरस्य गृहे पत्युः अधिकनिवासः अनुचितः मन्यते स्म। अद्यत्वे पतिः पत्न्याः गृहे निवसति (घर जमाई), तथा प्राचीनकाले अपि भवति स्म इति प्रतीयते, परन्तु तत्कृत्यं हीनदृष्ट्या दृश्यते स्म। यथा –

निद्राजुषि दवदन्त्यां, ध्यायति स्माथ नैषधिः। व्यसने श्वशुरस्याथ, धिग् मां शरणयायिनम्॥[३]

अत्र परिस्थित्या पीडितो दम्पती दमयन्त्याः पितुः गृहं गच्छन् वर्तते, तस्मिन् समये नलस्य विचाराः प्रकटिताः कविना। परन्तु पत्न्याः कृते पत्युः गृहम् एव उचितम् उक्तम् अस्ति, न तु पितुः। अपरत्र यदि विवाहिता महिला/अविवाहितकन्या अधिकदिनानि पितुः गृहे निवसति, तर्हि तस्याः निन्दा भवति स्म। यथा - **<u>वरं पितृपितुर्गेहं न तु पत्नीपितुर्गृहम्।</u>**[४] पितुः गृहगमनात् मरणं वरम् इत्यपि उल्लेखः प्राप्यते अत्र। अनेन तत्कालीनस्य समाजस्य परम्परायाः कल्पना स्पष्टा भवति। पतिं विना नार्याः चारित्र्ये अपि शङ्का भवति स्म। यदि नारी पत्या सह भवति, तर्हि सा पतिव्रताव्रतस्य योग्यतया पालनं कर्तुं शक्नोति इति

---

[२] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – २, श्लो. ५४३

[३] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – ६, श्लो. १६१

[४] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – ६, श्लो. १७४

विचारः। तद्व्रतम् एव नार्याः रक्षणं करोति इत्यपि सन्दर्भः दृश्यते। यथा - **पतिव्रताव्रतं स्त्रीणां क्षेमस्थेमावहं यतः।**[५] किम् अद्यतने समाजे अपि एतादृशः व्यवहारः न दृश्यते? अतः समाजे परिष्कारः इतोऽपि अवशिष्यते इति प्रतीयते।

महिलाभिः सह जातः दुर्व्यवहारः

पद्माक्ष्याः अपहरणं कृत्वा तस्याः बलात्कारं कर्तुं प्रयासः क्रियते। एतादृशम् एव वर्णनं मृच्छकटिके अपि प्राप्यते।[६] सीतया सह अपि एतादृशः व्यवहारः जातः इति उल्लेखः प्राप्यते।[७] [८] एतादृश्यां स्थित्यां महिलाः बहुधाः भीताः भवन्ति।[९] तस्याः भयस्य लाभम् अपराधी स्वीकरोति। रत्नचन्द्रनामकः राजकुमारः यदा वने आसीत्, तस्मिन् समये सः कस्याश्चित् अबलायाः क्रन्दनम् अश्रृणोत्। कश्चन कापालिकः राजभवनात् पद्माक्ष्याः अपहरणम् अकरोत्। उक्तं यथा –

इति कापालिकोऽप्येष, जालकान्तरवर्तिनीम्
दृष्ट्वा मां कृत्रिमैः पुत्रैः, क्रीडन्ती ससखीजनाम्॥
पद्मिनीमिव मातङ्गः, करेणाभ्यासवर्तिनीम्।
पद्मिनीमिव मातङ्गः करेणाभ्यासवर्तिनीम्॥[१०]
अपाहार्षीदयं पापः पूर्ववैरस्मृतिरेव।

हा तात! तात हा! हा बान्दव! हा भुननोत्तम बान्धव! सूरणकन्दस्य इव खड्गरूपेण दण्डेन मे शरीरस्य खण्डाः जायमानाः सन्ति इति।[११] सा विविधप्रकारेण क्रन्दनं करोति। यथा –

नेयं वीरप्रसूः क्षोणी, नापि संक्रन्दनादयः।
लोकपाला यथार्थाख्या, हन्ये यदबला बलात्॥[१२]

सः राजकुमारः अचिन्तयत्, नाथं विना एषा अबला त्रस्ता का वराकिका किमर्थं रुदिति? परन्तु क्षत्रिय-शब्दस्य अर्थं सिद्धं कुर्वन् यथार्थकर्तारः बलवन्तः जनाः स्वस्य देहस्य व्ययं कृत्वा अपि यत्नेन

[५] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – ६, श्लो. १९९
[६] मृच्छकटिकम्, अङ्कः - १, श्लो. १७
[७] रघुवंशमहाकाव्यम्, सर्गः २२, श्लो. २२
[८] जानकीहरणम्, सर्गः – १०, श्लो. ६९, ७०
[९] मृच्छकटिकम्, अङ्कः - १, श्लो. २२
[१०] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ७१,७२
[११] हा तात! तात हा! भ्रातर्हा भ्रातर्भुवनोत्तम। खण्डशः खड्गयष्ट्याऽहं, क्रिये सूरणकन्दवत्॥४१॥ मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः - १
[१२] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, ४२

अबलायाः रक्षणं कुर्युः[१३] इति विचिन्त्य सः ध्वनेः दिशां गतः। कापालिकः कश्चन मर्यादां विना अरण्ये अशरण्यायाः अबलायाः मानभङ्गं कर्तुम् उद्युक्तः आसीत्। अतः राजकुमारः तं भर्त्सयति। यथा –

तन्मन्ये तव निर्लज्ज ! भुजौजः शिष्टगर्हितम्।
यदीदृशे जने दीने, प्रजिहीर्षुः प्रवर्तसे॥[१४]

अत्र बाहुबलस्य अबलायाः उपरि उपयोगस्य राजकुमारः निन्दां करोति। परन्तु सः राजकुमारस्य उपरि एव प्रहारम् अकरोत्। ततः तयोः मध्ये भयङ्करं युद्धं भवति, अन्ते च राजकुमारः तस्य अबलाघातकस्य वधम् अकरोत्। एषः घटनाक्रमः २०१२ मध्ये निर्भया-काण्डस्य स्मरणं कारयति, यत्र मित्रमहिलायाः रक्षणं कुर्वन् कश्चन पुरुषः गभीरतया आहतः जातः। अन्ते ते दुष्टाः निर्भयायाः हत्याम् अकुर्वन्।[१५] [१६]

*पद्माक्ष्याः पुनः अपहरणप्रयासः भवति। पद्माक्ष्याः रक्षणे रत्नचन्द्रः तां सुरक्षिते स्थाने श्वापयित्वा अग्रभागे प्रतिहारित्वेन स्थितः आसीत्। तथाऽपि तस्याः अपहरणम् अभवत्।[१७] रत्नचन्द्रः सर्वत्र तस्याः अन्वेषणम् आरभत। परन्तु सा कुत्राऽपि न प्राप्ता। तस्याः अपहरणं कश्चन योगी अकरोत्। सा तया सह बलपूर्वकं विवाहं कर्तुम् इच्छति स्म। यथा –

प्रत्यवादीदसौ बाले! जीवितं न हरामि ते। सिद्धमन्त्रौषधीवद्यं यदि मां परिणेष्यसि॥[१८]

अनेन ज्ञायते यत् सा यदि विवाहाय निराकरिष्यत्, तर्हि सः ताम् अमारयिष्यत्। अतः सा युक्तिपूर्वकं कथञ्चित् स्वरक्षाम् अकरोत्।

*पद्माक्ष्याः हत्याप्रयासः – पद्माक्षी कथञ्चित् चन्द्रकलानामकं समुद्रद्वीपं प्राप्तवती। तत्र सा पूर्णतया एकाकिनी आसीत्। ताम् अबलां कश्चन पुरुषः पश्यति। अतः सः तया सह विवाहं कर्तुं प्रस्तावं करोति। यथा –

दैवात् फलकमासाद्याऽन्तरीपं प्राप्य सुन्दरि! एकाकिनोऽद्वितीया मे, द्वितीया त्वं भविष्यसि॥[१९]

---

[१३] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ४८

[१४] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ५५

[१५] लेखकः पंकज के सिंग, समर्थ भारत, ISBN:9789350830253, सं. 2016, प्रकार - : ई-पुस्तक, प्रकाशक : Diamond Pocket Books Pvt Ltd, प्रकरण - १७.

[१६] https://hindi.webdunia.com/article/national-hindi-news/इन-बलात्कारियों-को-हुई-है-फांसी-की-सजा-113091300048_1.htm

[१७] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ९१-९२

[१८] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. १३२

[१९] मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ३२१

परन्तु पतिव्रता सा तस्य प्रस्तावं न स्वीकरोति।[२०] अतः सः पुरुषः तस्याः हत्यां कर्तुं प्रयतते। यथा –

अथ बौहित्थिकस्तस्याः, कण्ठपाशं ददौ दृढम्।
एवं सौधर्मकल्पस्य, पश्यन्ति स्म सुधाभुजः॥ ३२४॥
तां पञ्चत्वदशां प्राप्तामपि पालितसव्रताम्। वनमालां विलोक्यैते, प्रादुरासन् सुधाशनाः॥ ३२५॥

परन्तु दैवयोगात् तस्याः रक्षणम् अभवत्। एतेषां तुलना एसिड-प्रेषकैः, हत्याकर्तृभिः च कर्तुं शक्यते।[२१] [२२] उक्ते घटनाक्रमे महिलाविरुद्धानाम् अपराधानां वर्णनं वर्तमानसमाजस्य एव प्रतिबिम्बनं पातयति। एतादृशम् एव वर्णनं मृच्छकटिके अपि प्राप्यते।[२३] [२४] [२५] अनेन वर्तमानस्य समाजस्य इतोऽपि अधिका संवेदना महिलानां प्रति विकसनीया इति प्रतीयते।

पुरुषेण सह महिलाद्वारा जातः दुर्व्यवहारः

कोऽपि एकः पक्षः सर्वदा अपरे पक्षे अत्याचारं करोति इति शतप्रतिशतं सत्यं न भवति। पुरुषाः सर्वेऽपि दुष्टाः महिलाविरोधिनः इति चिन्तनं मूर्खाणाम् एव। यतः यत्र महिलाभिः सह दुर्व्यवहारस्य स्थितिः समुद्भवति, तत्र कुत्रचित् पुरुषः साहाय्यं कर्तुं प्रयतते। अनेन केचन पुरुषाः स्वस्य दायित्वानाम् अपि योग्यतया पालनं कुर्वन्ति। अपरत्र काश्चन महिलाः स्वस्याः कृते समाजे विकसितायाः संवेदनायाः लाभं स्वीकर्तुं प्रयतते। तस्याः एषः प्रयासः बहुधा पुरुषविरुद्धं दुर्व्यवहारं जनयति। महिलाः अतीव सहजतया आरक्षकाणाम् उत समाजस्य सम्मुखं स्वोत्पीडनस्य मिथ्या आरोपं पुरुषे कुर्वन्ति।[२६] एतादृशस्य गम्भीरस्य आरोपस्य कारणेन पद्मशेखरस्य जीवनम् अतीव अपमानयुक्तम् अभवत् इति कथा प्राप्यते।

पुत्रस्य उपरि बलात्कारस्य मिथ्या आरोपः – पुष्करवरद्वीपे चन्द्रकलानगर्यां परन्तप-नामकस्य राज्ञः शासनम् आसीत्। तस्याः पट्टराज्ञी यशोमत्याः ज्येष्ठः पुत्रः पद्मशेखरः इति प्रसिद्धः। पद्मशेखरस्य विमाता सोमा, स्वपुत्रं शूरं राजत्वेन द्रष्टुम् इच्छति स्म। अतः सा राज्ञः सम्मुखं मिथ्या उक्तवती यत्, भवतः पुत्रः पद्मशेखरः मया सह सम्भोगं कर्तुम् इच्छति इति गतरात्रौ सः मम सम्मुखं प्रस्तावम् अकरोत् इति। यथा –

---

[२०] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – २, श्लो. ३२२ – यत्र वा तत्र वा यातु कर्पासो लोठ्यते जनैः॥*

[२१] *https://www.abplive.com/states/delhi-ncr/noida-police-encounter-mamura-crazy-lover-threw-acid-on-girlfriend-ann-2168762 - २६/९/२२*

[२२] *https://www.youtube.com/watch?v=xmzNU1ZApVA&feature=emb_logo*

[२३] *मृच्छकटिकम्, अङ्कः - ८, श्लो. ३६, ३७*

[२४] *मृच्छकटिकम्, अङ्कः - ८, श्लो. ४१*

[२५] *मृच्छकटिकम्, अङ्कः १०, पृ. ५२२*

[२६] *https://www.thelallantop.com/oddnaari/post/if-the-girl-is-implicating-in-a-false-case-for-money-then-do-this-immediately २६/०९/२२*

तव वल्लभपुत्रेण, पद्माख्येन स्मरान्ध्यतः। अभ्यर्थिता कृतस्नेह, प्रदोषे कुलरेणुना॥ ४८॥
निशम्येदं महीपालः, कोपाटोपं विनिर्ममौ। युक्तियुक्तं वचो नैतदविचार्येति चेतसा॥ ४९॥
आहूय चण्डनामानमङ्गरक्षं निशागमे। मारणीयो नवैमरैर्भवता पद्मशेखरः॥ ५०॥[२७]

स्वपुत्रस्य स्वमातरि दुर्दृष्टिं ज्ञात्वा राज्ञः तस्मै मृत्युदण्डं प्रयच्छति। दैवयोगेन पद्मशेखरस्य रक्षणं भवति। परन्तु कविः तस्याः एतस्य आचरणस्य कृते निन्दां करोति। यथा –

जगन्मोहनिदानाय, दुर्लक्षाय बुधैरपि। विवेकिजनमुक्ताय, स्त्रीवृत्ताय नमो नमः॥
सुस्नेहपात्रसंस्थायिदीप्ता दीपशिखा यथा। मलिनी तनुते लोललोचना निजमाश्रयम्॥[२८]

वर्तमाने आधुनिके परीप्रेक्ष्ये अपि वयं पश्यामः। महिला विपुत्रे विपुत्र्यां श्वसुरपक्षे च अतीव कुव्यवहारं करोति इति। यतः महिलायै ये प्रियाः न भवन्ति, सा तान् कथञ्चिदपि पीडयति इति अद्यापि दृश्यते।[२९] एषः पुरुषेषु जायमानः महिलाभिः कृतः अत्याचारः।

समाजे बहुधा दरीदृश्यते यत् एका वधूः श्वश्र्वा ननन्दया च सह कलहं करोति, सा च परिवारं भङ्गयति, यतः गृहस्य महिलासु सा स्वश्रेष्ठतां सिद्धयितुम् उत ममत्वस्य कारणेन गृहस्य एकस्य भागस्य उपरि आधिपत्यं स्थापयितुं प्रयतते। एतस्यां प्रक्रियायां महिला अपरायाः महिलायाः एव हानिं करोति। नार्याः नारीविरुद्धं कृतम् अत्राऽपि प्राप्यते। यथा - मिथिलापुर्यां चोक्षानाम्ना योगिनी आसीत्। एकदा सा मल्लिकुमार्याः समीपं तस्यै धर्मज्ञानं दातुम् उपस्थिता। तस्याः वृत्तं श्रुत्वा मल्लिकुमारी तस्याः प्रभाविता न भवति। अन्ते गमनकाले सा चिन्तयति यत्, एनां सपत्नीषु पातयामि इति। यथा –

भवेद् यथेयं दुःखार्ता, सपत्नीजनमध्यगा। तथा वेगात् करिष्यामि, सा यान्तीति व्यचिन्तयत्॥
एवं विचिन्त्य दर्पणाध्माता निर्गत्य पूर्वरात्। काम्पिल्यनगरं प्राप, पञ्चालमुखमण्डनम्॥[३०]

काम्पिल्यनगरं यदा सा गच्छति, तदा तस्याः सम्माननं भवति। यतः पञ्चालमुखमण्डनम् इति उक्तम् अस्ति।

उक्तोदाहरणेन समाजः अवगच्छति यत् दोषः सर्वदा एकस्य भवति इति न चिन्तनीयम्। ततोऽधिकं समाजः सर्वदा मिश्रितैः आचरणैः ग्रन्थितः भवति। तत्र पुरुषस्य एकप्रकारकः एव व्यवहारः, महिलायाः एकप्रकारकश्च व्यवहारः इति न। अद्यत्वे तु महिलाः अपि स्वप्रेम्णः प्रस्तावं पुरुषाणां सम्मुखं

---

[२७] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः - १*

[२८] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – १, श्लो. ५७-५८*

[२९] *https://www.livehindustan.com/ncr/story-case-filed-on-false-accusation-of-rape-girl-can-be-sentenced-to-7-years-3952254.html २६/९/२२*

[३०] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – ५, श्लो. १२८-१२९*

कुर्वन्ति। एतादृशं मल्लिनाथचरित्रेऽपि प्राप्यते। कश्चन मन्त्रिपुत्रः नयनसारः अतीव बुद्धिमान् आसीत्। अतः तस्य राज्यस्य राजकुमारी तं प्रति आकर्षिता भवति। सा तस्य सम्मुखं विवाहस्य प्रस्तावं करोति। यथा –

देवानामर्थनीया त्वं, यदि प्रार्थयसे च माम्।
तद् मे सभाग्यं सौभाग्यं, किन्तु किञ्चन वच्म्यहम्॥
त्वं कन्यकाऽसि भूमीन्दोस्तत्पत्तेरस्मि नन्दनः।
मृगद्विपेन सम्बन्धः, किं भद्रायाः प्रशस्यते?॥

परन्तु सः मन्त्रिपुत्रः तां तथा न कर्तुं निवेदयति। तथाऽपि सा विवाहं कर्तुं तं मन्त्रिपुत्रं विवशं करोति। स्वलक्ष्यं साधयितुं सा आत्महत्यायाः आलम्बनम् अपि स्वीकरोति। यथा –

उवाच राजपुत्री च, यदि त्वं सदयो मयि। तदा सत्यं कुरु वचोऽपरथाऽग्निर्वरो मम॥[३१]

परन्तु मन्त्रिपुत्रः तया सह विवाहं न करोति। यतः तस्य मते एतादृशः विवाहः अयोग्यः आसीत्। परन्तु अविचार्य राजकुमारी तेन सह विवाहं कर्तुम् उद्युक्ता आसीत्, अतः अन्येन पुरुषेण सह तस्याः विवाहः जातः। तस्मिन् समये राजकुमारी स्वाचरणस्य प्रभावः अन्यासु बालिकासु अपि भविष्यति इति विचिन्त्य खेदम् अनुभवति। यथा –

अन्यासामपि स्वच्छन्दचारिणीनां जगत्यपि। भग्नो मार्गो मयाऽवश्यं, नयसारप्रयोगतः॥
आत्मकुलक्षयत्रासाद्, नयसारेण बुद्धितः। उद्वाहितो धिया न्यूनो, नूनं विनयचट्टकः॥[३२]

अत्र नारीभिः अविचार्यकृतस्य कृत्यस्य वर्णनं कृतम् अस्ति। एतस्याः नार्याः कृत्यम् अन्यासु नारीषु अपि प्रभावितं भवति इति उल्लिखितम् अस्ति। अग्रे सा स्वपतिना सह अपि सम्भाषणं न करोति, यतः सा तस्मिन् न स्निह्यति स्म। परन्तु अन्ते सा तस्य कृते प्रेम अनुभवति। ततः तस्याः पतिः अपि गर्वान्वितः भवति। यथा –

तदाऽऽदेशवशादेष, प्रमोदोन्मादमासदत्। धन्योऽहमद्य सद्धात्र्या, भाषितो गौरवोत्तरम्॥[३३]

अनेन पुरुषस्य जीवने महिलायाः माहात्म्यस्य दर्शनं भवति।

Epilogue/उपसंहारः –

इतोऽपि समाजः आधुनिकतायाः आलम्बनं स्वीकृत्य पुरातनानाम् आचाराणाम् एव अनुसरणं कुर्वन् अस्ति। अस्मिन् समाजे महिलायाः विरुद्धम् अपराधाः पूर्ववत् सन्ति[३४], परन्तु पुरुषाः अपि पूर्ववत्

---

[३१] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – २, श्लो. ४०६*

[३२] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – २, श्लो. ४२६-४२७*

[३३] *मल्लिनाथचरित्रम्, अध्यायः – २, श्लो. ४८८*

[३४] *http://www.stopstreetharassment.org/resources/statistics/statistics-academic-studies/*

स्वदायित्वस्य यथाशक्ति वहनं कुर्वन्ति इत्यपि प्रतीयते। न्यायप्रणाली तु महिलाविरुद्धानाम् अपराधानां कृते कठोरा अस्ति।[३५] [३६] अपरत्र महिलाभिः स्वार्थवशात् अन्यमहिलायाः हानिः सततं क्रियते,[३७] तेन न तु महिलानाम् अचला हानिः भवति। यतः एतादृशीनां घटनानां लाभं स्वीकृत्य पुनः कश्चन आरोपी आत्मानं निर्दोषं सेद्धुं शक्नोति। समाजस्य एतद्दूषणं विद्यार्थिषु युववर्गे च अधिकं विकसितुं शक्नोति, यदि तेषां सम्मुखं योग्यानि उदाहरणानि न स्थापितानि। एषः लेखः केवलं सङ्केतमात्रं करोति। तत्र संस्कृतसाहित्यस्य एषः श्लोकः अतीव महत्त्वपूर्णः भवति। यथा -

अन्यासामपि स्वच्छन्दचारिणीनां जगत्यपि। भग्नो मार्गो मयाऽवश्यं, नयसारप्रयोगतः॥

Bibliography/सन्दर्भग्रन्थाः

* आचार्यविनयचन्द्रसूरिविरचितं मल्लिनाथचरित्रमहाकाव्यम्, प्रकाशकः – स्व. श्री पंन्यासप्रवरश्री कान्तिविजयजी गणिवर जैन ग्रन्थमाला, हळवद, सम्पादकः – जयशिशु पू. सा. श्री सौम्यज्योतिश्रीजी म.सा., प्रकाशनवर्षम् – २०७१, चैत्रवद – ५, आवृत्तिः, प्रथमा, भाषा- गुजराती
* कुमारदासरचितम् जानकीहरणम्, अनुवादकः – वज्रमोहनव्यासः, सम्पादकः – श्रीकृष्णदासः, प्रकाशकः – मित्र प्रकाशन प्राइवेट लिमिटेड, इलाहाबाद – 3, संस्करणं – १९६६ ई.
* शूद्रकरचितं मृच्छकटिकम्, "विमला"-संस्कृत-हिन्दीव्याख्योपेतं, व्याख्याकारः – आचार्य जगदीशचन्द्र मिश्र, प्रकाशकः – चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन – वाराणसी, संस्करणं – २०१५ ई. ISBN – 978-93-81484-57-9
* महाकविकालिदासरचितं रघुवंशम्, सम्पादकः – श्री रामचन्द्र झा, हिन्दीव्याख्याकारः – पण्डित लक्ष्मीप्रपन्नाचार्यः, प्रकाशकः – चौखम्बा कृष्णदास अकादमी – वाराणसी, ISBN – 9788121800986, संस्करणम् – २०१७
* लेखक - रामनाथ शर्मा एवं राजेन्द्र शर्मा, भारत में सामाजिक परिवर्तन एवं सामाजिक समस्याएँ प्रका. - अटलांटिक प्रकाशक और वितरक (पी) लिमिटेड, सं – 1996, ISBN – 8171565913
* International Labour Office, ABC of Women Workers' Rights and Gender Equality ilo.org

---

[३५] *https://aajtak.intoday.in/story/delhi-african-immigrants-rapists-jailed-court-ignores-sex-worker-past-1-787385.html*

[३६] *https://hindi.mapsofindia.com/my-india/how-rape-convicts-are-punished-in-india-and-other-countries/*

[३७] *https://www.livehindustan.com/punjab/story-chandigarh-university-hostel-girl-made-video-of-60-girls-while-taking-bath-gone-viral-7097060.html २७/९/२२*

---

* Ann Oakley, Sex, Gender and Scoiety, Ashgate publication, ISBN – 978-1-4724-3562-0

* Kamala Bhasin, Understanding Gender, Women Unlimited, ISBN – 81-88965-17-7

* Nikhil Mahajan, Oh Yes! All men are dogs, Pub – Shristi Publication and Distribution, Vir – 2013, ISBN – 9380349971.

<u>Websites/जालस्थानानि</u>

* hindi.webdunia.com/ * abplive.com

* thelallantop.com * livehindustan.com

* stopstreetharassment.org * aajtak.intoday.in

* hindi.mapsofindia.com * archive.org

* athomedad.org * ohchr.org

~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~